

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ЕВРОПЕЙСКИЯ КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ

Проф. д.ф.н. Александър Панов

*Институт за литература – Българска академия на науките
Департамент по устен и писмен превод,
Университет в Болоня, кампус Форли – Италия*

Резюме. В статията е направен опит да се докаже несъстоятелността на тезата, че развитието на българската литература е забавено, а след това ускорено и догонващо. Вместо литературата да се разглежда сама за себе си, от което следва, че задължително трябва да премине определени обективно съществуващи етапи, тя е осмислена като средство за изграждане на определени нагласи, чувства и убеждения, които имат за цел да намерят решение на нововъзникнали в процеса на модернизацията духовни проблеми на нацията. Разгледани са няколко основни проблема – създаване и развитие на националната идеология, преодоляване на ценностния хаос, поява на индивидуалната утопия, социалните конфликти, хвърлянето на мост между актуалност и минало чрез изграждане история на паметта и очертаване ролята на жената в модерния свят. При реализирането на всички тези духовни процеси се вижда, че българската литература се развива в пълен синхрон с протичащите по онова време културни процеси в европейски контекст. Изводът е, че начинът, по който се осмисля и преподава българска литература у нас и в чужбина, трябва да се преосмисли, за да се стигне до възприемането на родната литература като неразделна част от едно общо европейско символно пространство.

Ключови думи: литературно и културно развитие; национална идеология; народничество; индивидуална утопия; социални конфликти; история на паметта; роля на жената в модерното общество

Едно от най-упоритите клишета, през които мислим за българската литература, е убеждението, че тя е забавила своето развитие по време на османския период, след което е трябвало да се ускори, за да навакса пропуснатото. Така формулирана, тезата принадлежи на Георги Гачев (Gachev 1989), но не той я въвежда в обръщение. Още в края на Възраждането по сполучливия израз на Александър Къосев (Kiosev 1997) се появяват едни безкрайни „списъци на

отсъстващото“, в които представителите на младата българска литература се оплакват, че тя не притежава почти нищо, а за да се развива, ѝ трябва всичко.

Погледнато от определена гледна точка, това наистина е така. Докато в Европа е имало Ренесанс, Барок, Просвещение, Романтизъм, по българските земи един дрипав монах разнася съставената от него история, в която се възхищава на варварския според Гачев жест на хан Крум да пие вино от черепа на победения византийски император Никифор. (В скоби казано, сюжетът за лонгобардския крал Албоин и жена му Розамунда съдържа абсолютно същия мотив – пиене на вино от черепа на победения враг – вж. Frenzel 2005; р. 32). Само за броени десетилетия българската литература трябва да премине от дълбокото варварство през всички цивилизационни етапи на литературното развитие и да преживее своя Ренесанс, Просвещение, Романтизъм, за да стигне най-сетне до момента, в който ще се нареди до модерните европейски литератури.

Но не само цивилизационните етапи липсват на българската литература. Тя не разполага и с утвърдените в европейския литературен процес художествени инструменти – жанрове, стилови регистри, стихосложение и т.н. За да се запълни тази липса, модернизаторите на литературното развитие Иван Вазов и Константин Величков (Vazov, Velichkov 1884) сядат и съставят подробна христоматия, съдържаща образци на най-важните литературни жанрове и литературни стилове, за да има от какво овладяващите занаята млади писатели да се учат, а и българските ученици да се възпитат в традициите на европейската, сиреч единствената истинска литература.

Всичко това би било вярно, ако литературата и въобще художествената словесност бяха някакъв автономен и самостоятелно развиващ се феномен, така както го мисли например Хегел. Според него естетическите феномени задължително трябва да преминават през определени стадии на развитие, които, ако бъдат пропуснати, следва да се наваксат в ускорен порядък. Следвайки тази логика, българското литературознание в определени периоди от своето развитие самозабвенно търсеше белезите на Ренесанса, Просвещението и Романтизма в текстовете на Паисий, Софроний, Найденов, Геров, Раковски, Каравелов и Ботев. Защо беше нужно това, освен да докажем на самите себе си, че нашата литература не е пропуснала нито един от хегелианските стадии и следователно може да се нарече истинска европейска литература, днес е трудно да се каже.

Още по-интересен е случаят с образците на художествената словесност, които българските писатели заимстват от европейската литература. В нея има оди, балади, елегии, сонети, идилии, разкази, романи, повести, новели, трагедии и комедии, граждански драми..., значи трябва да ги има и у нас. И наистина, само в рамките на две-три десетилетия целият този литературен инвентар е вече на разположение на българската литература, някои от които

представители вече доволно ловко са се научили да боравят с него. И отново въпросът е: защо е необходимо това?

Тук са възможни два отговора. Единият ни е вече известен – българската литература трябва да се европеизира, т.е. да овладее целия художествен арсенал, наличен в европейския художествен процес, за да можем с гордост и с чиста съвест да приемем, че и нашата литература вече е истинска. Да се отсраим, един вид, защото дългите списъци на отсъстващото са нещо срамно за истинския европеец също като дивашките жестове на Бай Ганьо във виенската баня.

Втория възможен отговор го дава съвременната културна антропология. Според нея словесността е онзи инструмент, чрез който се изгражда онази система от нагласи, чувства и убеждения, която наричаме култура, а пък тя, от своя страна, е нужна, за да помогне на човека и неговите общности да оцелеят във враждебната среда наоколо, придавайки смисъл, разум и свобода на един свят по определение лишен от тях (Hankis 1999). Погледнато от тази гледна точка, развитието на българската литература не може да се опише като закъсняло, а след това наваксващо. В определен исторически момент тя има да решава определени културни задачи и да изгражда онази система от нагласи, чувства и убеждения, възникнали от проблемите на дадения етап от общественото развитие. На практика същото нещо прави в предходните моменти и фолклорът. Според Т. Ив. Живков (Jivkov 1981) фолклорът е част от социалната активност на етноса, при която между членовете на общността се актуализира идеологическата спойка между тях, временно изтласкана в условията на делника и се препотвърждават основните ценности, управляващи живота на общността. С настъпването на модерността в българското общество фолклорът вече не е в състояние адекватно да изпълнява функциите на изграждане на нагласи, чувства и убеждения, необходими за решаване на нововъзникналите обществени и духовни проблеми на формиращата се модерна нация, защото условията на живот са различни. За целта са нужни други инструменти. И доколкото възникващите в България проблеми са по принцип аналогични на тези, които решава и европейската култура, заимстването на инструменти е нещо напълно логично. Така, както е било логично купуването от Европа на онези машини и инструменти, които са били необходими за развиване на модерно индустриално производство. Погледнат от тази гледна точка, българският литературен процес в много отношения се оказва тясно свързан и протичащ паралелно на европейското културно развитие, колкото и неразвита да изглежда, на пръв поглед, родната действителност. Да, понякога се наблюдава известно смесване на европейско и балканско, подобно на Бай Ганьо, под чийто разкопчан редингот се виждат червеният пояс и по нашенски бялата риза, но това са неизбежните проблеми на една култура, която трябва да се справя с шоковото навлизане на модерността в едно общество,

все още твърде зависимо от своите традиционни представи и ценности. За да се убедим в правилността на един такъв поглед към нашето литературно развитие, ще трябва да проследим как българската литература успява да изиграе своята културна роля при решаването на някои от базовите антропологически проблеми, съпровождащи навлизането на модерността в европейското културно пространство. Ето по-важните от тях.

Формиране на европейските нации

Според Ерик Хобсбаум (Hobsbawm 1996) възникването на модерните нации изисква изпълнението на три условия – историческа връзка на съвременната нация с държавата, достатъчно дълго просъществувала в миналото; съществуването на утвърден културен елит; доказана способност за завоевание. Всъщност историята на Паисий се създава, за да удостовери наличието и на трите условия – славното царство от Средновековието, духовния елит в лицето на книжовниците и светците, а не на последно място – и способността за завоевания. Именно това, за което Гачев твърдеше, че е проява на варварство. И това се случва в далечната 1762 година – цели осем години преди датата, определена от Хобсбаум като начало на националистическите идеологии. По този начин книгата на Паисий категорично осъществява първата фаза от процеса по формирането на модерните нации, които фази според Хобсбаум са три. Във втората фаза се появява група пионери и поддръжници на националната идея, както и първите признаци на политическа агитация в нейна полза. Именно тук е мястото на духовните водачи на Българското възраждане Раковски, Каравелов и Ботев, които освен с политическа агитация си служат и със средствата на художественото слово, за да формират онази система от нагласи, чувства и убеждения, които да поставят основата на модерното национално съзнание. При това, както показаха моите задълбочени изследвания върху Ботев, това се постига по много ефективен начин – чрез рециклиране на традиционни културни механизми, при които се формира нова скала на ценностите, която оформя едно общо европейско символно пространство (вж. Panov 2012 и Panov 2022).

Третият етап обикновено настъпва след създаването на националната държава и се характеризира с появата на масова поддръжка на националната идея от страна на всички членове на общността. Най-точно необходимостта от осъществяването на тази фаза е изразена от италиански политик и идеолог на национализма Масимо Д'Адзелио, който в една от своите речи пред новоучредения сенат на обединеното кралство Италия казва: „Господа, Италия ние вече я създадохме. Време е да създадем италианците“. Именно при осъществяването на този трети етап ролята на художествената словесност е първостепенна. В българския случай това е незаменимото присъствие на Иван Вазов, чиято заслуга в това отношение се признава дори и от неговите естетически противници.

Както се вижда от тези бегли изброявания, българската литература се развива в пълен синхрон с универсалния европейски процес за изграждане не само на националната идеология, но и на онези нагласи, чувства и убеждения, които превръщат политическата организация „национална държава“ в споделяна, а не въображаема общност. Нещо повече: както красноречиво сочат примерите с Ботев и Вазов, българската национална общност успешно се вписва в общеевропейското символно пространство на свободните нации. Къде тук се виждат забавеността и наваквшащата своята изостаналост българска литература?

Преодоляване на ценностния хаос (народничество)

Създаването на национална държава е мощен модернизационен процес. Проблемът в страните от Източна и Югоизточна Европа обаче е, че те не са изминали постепенния път на развитие, изграждащ постепенно модерните отношения между хората и съответстващите на тях ценности и обществени практики. Ако някъде трябва да се търси забавяне, последвано от шоково ускоряване, то това е тук – модернизацията пристига в тази част от Европа твърде бързо. Огромният ценностен скок трябва да се осъществи в рамките на едноединствено поколение, което е почти невъзможно. От това обстоятелство произтича един необичаен по своя размах ценностен хаос, поставящ на сериозно изпитание цялата ценностна система на човека и неговите общности. И това вече е един изключително сериозен проблем, за чието разрешаване ролята на литературата е наистина огромна. В първия момент инстинктът на българските писатели ги насочва отново към чуждия опит – възникналото в Русия от същия период движение на народничеството, чиято основна задача неговите идеолози виждат в целенасочена работа сред народните маси за преодоляване „силата на мрака“ по сполучливия израз на Лев Толстой. Първото поколение български народници в лицето на Михалаки Георгиев, Христо Максимов и Тодор Влайков се поддава на изкушението да обърне един носталгично идеализиран поглед към миналото, представяйки го като ценностна утопия. Въпреки това обаче и тези писатели не могат да избягат от налагащите се констатации за съществуващите морални дилеми, предизвикани от съвсем обективни фактори. А второто поколение в лицето на Елин Пелин и Пейо Яворов вече изоставя наивните идилични представи и изправя своите читатели пред нуждата да се правят морални избори. Коментирайки идеята, залегнала в основата на повестта „Гераците“, Елин Пелин съвсем недвусмислено заявява – „Моята идея беше да опиша едно семейство, което от доброденствие, от благосъстояние се разпада поради социални причини, поради морални причини...“. В тези свои думи големият български писател съвсем категорично посочва пряката връзка между социалното развитие и моралните ценности. Социалното развитие не може да бъде спряно, както утопично вярваха първите народници,

то може единствено да бъде ценностно овладяно. А за това е нужно хората да се научат да правят правилни морални избори. И в този процес на духовно развитие ролята на литературата е наистина незаменима. А както се вижда, и в това свое усилие българската литература се развива в пълен синхрон с процесите, протичащи в цялото европейско пространство.

Индивидуалната утопия

Пряко следствие на нуждата от формиране на ценностна система, която да съответства на бързо променящия се свят, е възникването на индивидуалната утопия в Европа. Колективните ценности вече са изиграли своята роля с формирането на националните държави. Време е вече човекът да обърне поглед към самия себе си. Или както афористично се изразява Пенчо Славейков, след като Вазов така успешно е създал българина от роба, време е вече от българина да се направи човек. И това се прави не от желанието българската литература да се „европеизира“, т.е. да подражава на чуждестранни образци, както този процес продължава да се възприема, а защото проблемите, които представителите на кръга „Мисъл“ искат да решат, са реални въпроси, стоящи пред българското обществено и духовно развитие.

Да, в процеса на осмисляне и аргументация на протичащите културни процеси са привлечени, особено от д-р Кръстьо Кръстев и Пенчо Славейков, идеите на европейски мислители като Кант, Спенсер и Ницше, но тези идеи са използвани само в качеството им на инструменти, с които да се обясни логиката на една цялостна духовна промяна. Впрочем по същия начин постъпват и марксистите, заимствайки идеите на Маркс и Енгелс, но това кой знае защо не се оспорваше от доскорошните критици на „естетическия индивидуализъм“. Впрочем спорът с марксистката идеология започва още в края на 19. и началото на 20. Век, като според д-р Кръстев между целите на индивидуалистите и тези на марксистите няма никакво противоречие. Единствената разлика е в средствата. Според Кръстев идеята за класова борба, изправяща хората един срещу друг само на базата на определени социални белези, е вредна. Бедният д-р Кръстев! Въпреки несъмнения си дар да предвижда вредните последици на една объркана идеология, въобще не би могъл и да си представи до какво на практика доведе класовата борба.

В усилията на българския естетически индивидуализъм действително личи желанието за европеизация на нашата литература, но не като акт на папалско подражание, а като желание за участие в един универсален културен процес, за който в България не само „има почва“, но е и налице крещяща необходимост. Затова развитието на индивидуалната утопия в България може да се разглежда като напълно органичен процес, протичащ в пълен синхрон със своя европейски аналог.

Социалните сблъсъци

Както вече стана ясно, още в началото на 20. век у нас се оформят два идеологически, практически и естетически конкуриращи се модела за социално развитие. Единият залага на развитието на отделната личност, а другият – на изграждането на нова колективистична идеология, която да замени идеологията на национализма. Българското литературознание все още не е обърнало необходимото внимание на конкурентния сблъсък между пролетарския интернационализъм и буржоазния национализъм, който след края на Първата световна война и последвалата национална катастрофа довежда до формирането на две паралелни политически, социални, идеологически и културни реалности. И този процес в никакъв случай не е нито само български, нито пък е възприет от желание за папагалско подражание. Самата идея за пролетарски интернационализъм ясно дава да се разбере, че става дума за формиране на единно общоевропейско символно пространство, подобно на това, оформило се 50 – 60 години по-рано в епохата на националното строителство. В този акт лесно се улавя желанието на марксистката идеология да заимства културни модели, а след това да обявява религията и национализма, от които е откраднала всичките нужни ѝ инструменти, за основни свои врагове. В този смисъл става съвсем разбираемо защо Гео Милев обявява идеята за отечеството като безсмислена химера, както и защо Иван Мешков нарича Пенчо Славейков и компания „слепи водачи“.

И този процес не минава без заимстване на нужните художествени инструменти, голяма част от които са изработени в Европа – диаболизмът, експресионизмът партизираното изкуство. В този случай обаче нещата не изглеждат чак толкова папагалски, доколкото изявени представители на българския духовен елит пряко участват в създаването и развитието на новите културни практики директно в сърцето на Европа. Примерът с дейността на Гео Милев в Берлин е показателен. А и не е само той. И в този случай се оказва, че развитието на българския литературен процес протича в пълен синхрон с общоевропейския културен модел.

Изграждане на модерна чувствителност, преодоляваща противопоставянето на традиционно и модерно – история на паметта

В тази поредица от процеси много интересна се явява ролята на едно явление, смятано доскоро като типично български културен феномен. Става дума за движението „Родно изкуство“. Неговата поява в годините след Първата световна война най-често се обяснява с желанието да се преодолее травмата от националната катастрофа. Според Виолета Русева (Ruseva 1998) появата на сборника „Старопланински легенди“ от Йордан Йовков е продукувана от „взирането на тогавашната култура в една спасяваща националния дух отвъдност на миналото и фолклора“. Не липсват и други обяснения на този странен

феномен, наречен „Родно изкуство“. Някои го обясняват с желание за противопоставяне на античовешките страни в шоково настъпващата модерност (контрамодерност) или дори с желание да се легитимират появяващите се по онова време в Европа тоталитарни практики. Според други тези културни дейци се самозатварят в своя измислен рай, загърбвайки нуждата от заемане на ясна позиция по отношение на един от най-страшните хуманитарни сблъсъци в българската национална история, протичащ именно през 20-те години на миналия век.

Всъщност появата на движението „Родно изкуство“ е провокирана от друга, но съвсем реална нужда – хвърляне на мост между проблемите на актуалното съвремие и универсалното културно наследство на човечеството. Това е погледът на движението, наречено „История на паметта“, възникнало от необходимостта да се преодолее илюзорната представа, че социалният и духовният живот могат да се изградят абсолютно наново, започвайки една ли не от нищото. Всъщност подобен процес протича и сто години по-рано в усилието на романтиците да представят дейността на творческия гений като създаване на свят буквално от нищото, подобно на Бога. Но както те самите скоро се убеждават, то не се оказва възможно и затова се появява извънредно силният интерес на романтиците към фолклора. Това не означава обаче, че явления от рода на „Родно изкуство“ имат романтическа природа. Културният контекст е съвършено различен. Това обаче не означава, че в миналото не могат да се търсят загубени в хаоса на политическите, социалните и ценностните битки културни модели и решения, които да се потърсят в универсалното минало. Тук на преден план излиза един не много често задаван въпрос – кое придава актуалност на миналото. Според един от най-изявените теоретици на историята на паметта Ян Асман (Asman 2005) „Споменът не може да се смята за достоверен източник, без да се съпоставя с „обективните“ факти. Това е валидно и за колективната, и за индивидуалната памет. Но за историка на паметта „истината“ на определен спомен се съдържа не толкова в неговата „фактичност“, колкото в неговата „актуалност“. Събитията се забравят, ако не бъдат съхранени в колективната памет. Историята на паметта анализира значението, което дадено настояще придава на миналото“.

В този смисъл актуалността на спомена, който движението „Родно изкуство“ иска да възкреси, е не толкова желанието да се спаси националният дух от кошмарите на националните катастрофа и хуманитарните конфликти, а по-скоро е продиктувано от необходимостта да се извлекат морални уроци от миналите събития. В този смисъл може да се прочете например прераждането на Индже и последвалото го изкупление. Стореното зло не може да изчезне, колкото и духовни прераждания да се извършат, превръщащи свирепия вълк в Добрия пастир. Няма оправдано насилие, както и няма „правилна“ гледна точка в един братоубийствен конфликт. Това е недвусмисленото и категорич-

но послание на Йовков, а не е желанието му да си построи някакъв свой личен рай, в който да рисува „декоративно-пластични картини на миналото“. И този процес също не е нито откъснат от общоевропейския културен контекст, нито пък е папагалско желание за подражание, за да бъдем и ние наравно с просветените европейски народи.

Ролята на жената

Същото може да се каже и за протичането на една от най-значимите културни революции, протекли през 20. век – преосмислянето на ролята на жената в обществения живот. Навлизането на модерността предполага нови социални практики, които са в явно несъответствие с традиционните поведенчески модели, определени от Пиер Бурдийо като „практически усет“, определящ характеристиките на социалните роли (Burdioy 2005). Точно защото този практически усет се основава на утвърдени и залегнали дълбоко в колективното и индивидуално подсъзнание митологически модели, нагласи и убеждения, той не може да бъде променен лесно. За целта са необходими целенасочени усилия от страна на цялата обществена менталност, в която ролята на словото е незаменима. Най-вече при представяне на проблемите чрез реални човешки ситуации, водещи до разпадането на традиционната ценностна система и разразяването на болезнени хуманитарни конфликти. Но и още нещо. Именно защото литературата подхожда към проблема през реални житейски ситуации, това ѝ помага да преодолеят някои от залитанията и крайностите на бурно развиващата се през целия двайсети век идеология на феминизма. Затова и приносът на едни от пионерките в световното женско движение поетеси като Дора Габе и Елисавета Багряна е така значим.

Конспективният обзор на развитието на модерната българска литература от времето на нейната фактическа поява в средата на деветнайсети век до първите десетилетия на двайсети имаше една-единствена цел – да покаже неадекватността и несъстоятелността на тезата за забавено, а след това ускорено и наваксващо развитие на българската литература и култура. Това, че тази теза е несъстоятелна, не би имало някакво практическо значение, ако подобна представа не моделираше начина, по който и до днес се преподава българската литература в България и в чужбина. Рисувайки такава картина, ние сами се поставяме в подчинено положение, оправдавайки се със своята недостатъчна значимост. Определенията „малка литература“ и „малък език“ имат чисто количествени измерения, определящи реализирания „импакт-фактор“ на нашите художествени приноси. Това може да се преодолее само по един начин – като се покаже, че българската литература се развива в пълен синхрон с европейския културен процес и нейната регионалност в никакъв случай не е недостатък, а богатство. Защото разнообразието на езици и култури е наистина богатство в една не само политически, но и духовно обединена

Европа. Неща, което нашите предшественици много добре са осъзнавали, но ние незнайно защо успешно бяхме забравили. Време е вече да се върнем към своите истински европейски корени.

ЛИТЕРАТУРА

- АСМАН, Я., 2005. *Мойсей Египтянина*. София, ЛИК.
БУРДИЙО, П., 2005. *Практическият усет*. София, Фигура.
ВАЗОВ, И., ВЕЛИЧКОВ, К. 1884. *Българска христоматия*, Пловдив.
ГАЧЕВ, Г., 1989. *Неминуемое. Ускоренное развитие литературы*. Москва, Художественная литература.
ЖИВКОВ, Т. Ив., 1981. *Фолклор и действителност*. София, БАН.
КЪОСЕВ, АЛ., 1998. Списъци на отсъстващото. В: *Българският канон?* София, Александър Панов.
ПАНОВ, Ал., 2012. *Поезията на Христо Ботев. Т. 1 и 2*. София, Диоген.
ПАНОВ, АЛ., 2022. Рециклиране на архаични културни модели за постигане на модерни цели. В: *Текстът като социално действие*. София, Диоген.
РУСЕВА, В., 1998. *Мистичния Йовков*. Велико Търново, Абагар.
ХОБСБАУМ, Е., 1996. *Нации и национализъм от 1780 година до днес. Програма, мит, реалност*. София, Обсидиан.

REFERENCES

- ASMAN, Y., 2005. *Moysey Egiptyanina*. Sofia, LIK.
BOURDIEU, P., 2005. *Prakticheskiyat uset*, Sofia, Figura.
VAZOV, I., VELICHKOV, K., 1884. *Balgarska hristomatiya*, Plovdiv.
GACHEV, G., 1989. *Neminuemo. Uskorennoe razvitie literatury*. Moskva: Hudozhestvennaya literatura.
JIVKOV, T. I., 1981. *Folklor i deystvitelnost*. Sofia, BAN.
KIOSEV, A., 1998. Spisatsi na otsastvashtoti. In: *Balgarskiyat kanon?* Sofia, Alexander Panov.
PANOV, A., 2012. *Poeziyata na Hristo Botev. T. 1 i 2*. Sofia, Diogen.
PANOV, A. 2022. Retsiklirane na arhaichni kulturni modeli za postigane na moderni tseli. In: *Textat kato sotsialno deystvie*. Sofia, Diogen.
RUSEVA, V., 1998. *Mistichniyat Yovkov*. Veliko Tarnovo, Abagar.
HANKIS, E., 1999. *Abenteuer Menschheit*. Budapest, Helikon.
HOBSBAWM, E., 1996, *Natsii i natsionalizam ot 1780 godina do dnes. Programa, mit, realnost*. Sofia, Obsidian.

BULGARIAN LITERATURE IN THE EUROPEAN CULTURAL CONTEXT

Abstract. In the article, an attempt is made to prove the failure of the thesis that the development of Bulgarian literature was delayed, and then accelerated and catching up. Instead of literature being considered for itself, from which it follows that it must necessarily pass through certain objectively existing stages, it is conceived as a means of building certain attitudes, feelings and beliefs, aimed at finding a solution to emerging ones in the process of modernization spiritual problems of the nation. Several main problems are considered - creation and development of the national ideology, overcoming the chaos of values, emergence of the individual utopia, social conflicts, building a bridge between actuality and the past by building a history of memory and outlining the role of women in the modern world. In the realization of all these spiritual processes, it can be seen that Bulgarian literature developed in full sync with the cultural processes taking place at that time in a European context. The conclusion is that the way in which Bulgarian literature is understood and taught at home and abroad must be reconsidered in order to come to the perception of native literature as an integral part of a common European symbolic space.

Keywords: literary and cultural development; national ideology; populism; individual utopia; social conflicts; history of memory; role of women in modern society

✉ **Prof. Alexander Panov, DSc.**

Institute of Literature at the Bulgarian Academy of Sciences
Dipartimento di interpretazione e traduzione –
Alma Mater Studiorum Università di Bologna – campus Forlì (Italia)
E-mail: lapnisharan@hotmail.com